

20. YÜZYILDA YARATICILIĞIN ATEŞLEYİCİSİ OLARAK YIKIM*

DESTRUCTION AS A CATALYST OF CREATIVITY IN THE 20TH CENTURY

Dr. Öğr. Üyesi Sümeyra İlhan Civiliz

Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve
Tasarım Fakültesi, Resim Bölümü
silhan@kastamonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4963-076X

MAKALE GELİŞ TARİHİ: 5 Haziran 2025 • YAYIMA KABUL TARİHİ: 2 Ekim 2025

Prof. Dr. Cebirail Ötgün

Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Resim Bölümü
cebrailotgun@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0472-1740

Öz

Sanatta farklı polemik amaçlarla başvurulanan yıkım odaklı pratikler, çağdaş yaklaşımlar kapsamında yaygın uygulama alanı bulmuştur. Çağdaş sanatta teorik ve pratik alanda önemli bir araştırma konusu olan yıkımın, yaratıcı süreci destekleyen, mevcut kavram ve yapıları dönüştüren, yeni ifade biçimi yaratan dinamik bir yaklaşım olduğunu ortaya koymak, çalışmanın amacını oluşturmaktadır. 20. yüzyıl çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmada, kuramsal temeller ve çağdaş uygulama örnekleri üzerinden yıkıma dayalı sanat anlayışına açıklık kazandırılmıştır. Bulgular, sanatta yıkımın; yaratıcılığın gerçekleştirilmesinde ateşleyici unsur, sanatın değer ve yargılarının ortadan kaldırılmasında avangard bir tavır; toplumsal, sanatsal otoritelere karşı geliştirilen eleştirel ifade dili olarak kullanıldığını göstermiştir. Araştırmada yıkımın, deneyim ve eylemsel bir tavır olarak anlam kazandığı; geleneğe, normlara, otoriteye karşı geliştirilen alternatif ifade biçimi olduğu ortaya koyularak, çağdaş sanatın kavramsal çerçevesine katkı sunulmuştur.

Abstract

Destruction-oriented practices, employed for various polemical purposes in art, have found wide application within contemporary approaches. This study aims to demonstrate that destruction, an important subject in both theoretical, practical dimensions of contemporary art, acts as a dynamic approach that supports the creative process, transforms existing structures, generates new forms of expression. Situated within the context of the 20th century, this study clarifies the notion of destruction-based art by drawing upon theoretical foundations and contemporary examples of practice. Findings reveal that destruction functions as a igniter for creativity, an avant-garde stance that challenges artistic values, and a critical language against social and artistic authorities. The study shows that destruction, as an alternative expression against tradition, authority, contributes to contemporary art.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Sanat, Yıkım, Yaratıcılık, Avangard

Key Words: Contemporary Art, Destruction, Creativity, Avant-Garde

* İlhan Civiliz, S., Ötgün, C. (2025). 20. Yüzyılda Yaratıcılığın Ateşleyicisi Olarak Yıkım. Sanat ve Tasarım Dergisi, (37), 173-198.

* Bu makale, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde Sümeyra İlhan'ın Prof. Dr. Cebirail Ötgün danışmanlığında yürüttüğü "Sanatsal Bir Eylem Biçimi Olarak Yıkım ve Yeniden Yapılandırma" (Temmuz 2020) başlıklı sanatta yeterlik tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

İnsan yaşamda varlığını sürdürmek, değişen koşullara uyum sağlayabilmek için çeşitli eylemlere başvurmuştur. Temel yaşam ihtiyaçlarını karşılama gerekliliğinden yola çıkan insanın başvurduğu eylemlerden biri de yıkım olmuştur. Hayatın ve insanın şekillendirilmesinde kavramsal, eylemsel boyutta başvurulan tahrip etmeye dayalı uygulamalar, çok yönlü yaratıcı açılımlara zemin hazırlamıştır. Yıkıma yönelik çalışmaların, farklı polemik amaçlarla ele alındığı disiplinlerden biri de sanat olmuştur. 20. yüzyılda çağdaş sanatın; konu, teknik ve yöntem konusunda sanatçıya sınırsız uygulama olanağı tanıyan özgürlükçü yapısı, kavramın çok yönlü uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Sanatçının problem alanına yönelik görüşlerini ve çözüm önerilerini imha odaklı pratiklerle görsel alana taşıdığı çalışmalar, sanatta geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Sanatta yıkımın farklı bakış açılarıyla kavramsal ve eylemsel olarak ele alınması, bu konuda ortaya koyulan görüşleri de çeşitlendirmiştir. Fisher (1974, s.63-64) yıkımı, nesneye özgü bütünlüklü yapının bozuma uğrama süreciyle açıklamıştır. Bu süreçte nesne, karakterine özgü özelliklerden uzaklaşarak; yeni bir düzene, yapısal ve mekânsal varlığa ulaşmaktadır. Rollo May (2018/1975, s.80), yıkım ve yaratım arasında kurulan ilişkinin bilinçle gerçekleşen bir tavır olduğunu ifade ederek bu eylemlerin birbirini destekleyen boyutuna vurgu yapmıştır. Picasso'nun yaratım ve yıkım hakkında görüşleriyle yaratıcı yıkım mantığına özgü karakterin örtüştüğü varsayımından yola çıkan Kuspit, yeninin yaratılması aşamasında yıkımın önemine vurgu yapmıştır (Kuspit, 2017). Karlheinz Stockhausen tarafından, “kozmosun en muhteşem sanat eseri” olarak nitelendirilen 11 Eylül Saldırıları ve bu kapsamda ortaya koyulan görüşler, imha etmeye dayalı şiddetin politik olduğu kadar estetik boyuta da sahip olduğunu ortaya koymuştur (Artun, 2018, s.194). Bürger (2019/2017, s.21), kavramsal ve uygulamaya yönelik yıkıcı çalışmaları, Avangard Kuramı ve akımları kapsamında ele alarak sanatçıların yıkım aracılığıyla sanatı yok etme amaçlarına vurgu yapmıştır. Brener ve Schurz (2024/2005, s.86), yaşadığımız dünyanın karşı bir duruş, direniş ve “oyunbaz yıkımla” özgür alana taşınabileceğini savunmuştur. Tahrip etmeye dayalı eylemlere açıklık kazandıran bu farklı bakış açıları, yıkımın sanatta çok yönlü ele alınmasını sağlamıştır.

Yıkım, sanat tarihsel süreçte kavramsal ve eylemsel boyutuyla sıklıkla başvurulan bir kavram olmuştur. Farklı disiplin alanları, bakış açıları ve uygulama yöntemleri bağlamında hayata geçirilen tahribata dayalı pratikler, bu alanda alternatif görüşlerin ve uygulamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kavramın farklı polemik amaçlarla ele alındığı üretim çeşitliliği, 20. yüzyılda yıkımın işlevini sorgulayan bir araştırmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu

doğrultuda yapılan araştırma, kuramsal açıklamalar, sanatçı görüşleri ve eserler üzerinden 20. yüzyılda yıkımın yaratıcılığa kaynaklık eden işlevini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

20. yüzyıl sanatında yıkıma yaratıcı bir unsur olarak yaklaşan sanatçılar, fiziksel tahribatı barındıran uygulamalar ve bu uygulamaya kaynaklık eden görüşler araştırmanın kapsamını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede gerçekleştirilen araştırmanın veri kaynaklarını, yıkım ve yaratım kavramları ekseninde geliştirilen akademik yayınlar, manifestolar, sergi katalogları, sanatçı görüşleri ve görsel kaynaklar oluşturmaktadır. İlgili dokümanlardan elde edilen veriler, 20. yüzyılda yıkım kapsamında ortaya koyulan kuramsal ve uygulamaya dönük çalışmaların yoğunlaştığı üç alt tema altında gruplandırılarak analiz edilmiştir. Çalışmada yıkım, yaratıcılığın gerçekleşmesinde itici bir güç, sanatta avangard bir tavır, eleştirel bir söylem biçimi olarak ele alınmıştır. Her alt tema kapsamında yer verilen görüşler, sanatçılar ve eserler, ilgili dokümanlardan elde edilen verilerin temayla ilişkileri doğrultusunda belirlenmiştir.

Yıkımın yaratıcılığa kaynaklık eden itici bir güç olduğunu savunan alt tema kapsamında, kuramsal açıklamalar ve Robert Rauschenberg, Shiraga Kazuo, Shozo Shimamoto, Lucio Fontana örnekleri üzerinden tahrip etmeye dayalı uygulamaların, yaratıcılığın gerçekleşmesinde bilinçli bir eylem olarak işe koşulduğu ortaya koyulmuştur. Sanatta avangard bir tavır olarak yıkımın incelendiği temada, sanatta değer ve yargılarının ortadan kaldırılmasını savunan görüşlere yer verilerek Marcel Duchamp, Jean Tinguely, John Baldessari eser örnekleri aracılığıyla avangard bakış açısında yok etmenin yaratıcı potansiyeline vurgu yapılmıştır. Eleştirel bir söylem biçimi olarak yıkım kapsamında; Gustav Metzger, Yves Klein, Niki de Saint Phalle, Yoko Ono, Ai Weiwei performansları ve teorik yaklaşımlar doğrultusunda yıkımın toplumsal krizlere, sanatsal otoritelere karşı yeni bir söylem geliştirmek üzere gerçekleştirilen eylemler olduğu açıklanmıştır. Üç alt tema kapsamında elde edilen bulgulardan yola çıkılarak sanatta yıkımın yaratıcılığa kaynaklık eden işlevi ortaya koyulmuştur.

SANATTA YIKIM ÜZERİNE

İnsan yaşamı boyunca dengeli bir bütünlüğe ulaşmak, kendini gerçekleştirmek üzere düşünsel, kavramsal ve eylemsel çalışmalara yönelmiştir. İnsana özgü farklılıklar doğrultusunda bu çalışmalara özgü bakış açıları ve yönelimler de çeşitlilik göstermiştir. Kişinin yaşamla kurduğu ilişkinin anlamlı bir yapıya

ulaşmasında, yıkıma yönelik çok yönlü görüşler ve uygulamalar ilham verici olmuştur. Çevresel koşullara karşı bir savunma aracı olarak bilinç ve bilinçdışı düzeyde gerçekleştirilen yok etmeye dayalı eylemler, zamanla farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. İnsan, yaşama yönelik temel ihtiyaçlarının karşılanması amacı dışında, saldırgan güdülerıyla tahribata yönelmiştir. Kavrama yönelik çalışmalar, yıkımın kalıtımla tetiklenen, çevresel faktörlerle biçim kazanan ve çoğunlukla insanın kendini ifade etmek üzere gerçekleştirdiği dürtü olduğunu ortaya koymuştur. Yıkıma yönelik eylemler; varlığın yapısının bozulması, hasar görmesi veya yok edilmesini de kapsayan süreçlerle açıklanmıştır. Kavramın çok yönlü anlatıma olanak tanıyan yapısı, sanat alanında sıklıkla ele alınan bir konu olmasını sağlamıştır. Sanatta yeni üretimlere kaynaklık eden tahribata yönelik bu eylemler, değişen amaç ve yöntemlerle uygulanarak çağdaş bir anlayışın gelişiminde belirleyici olmuştur.

Brener ve Schurz'a (2024/2005, s.93) göre, "Yıkım sanatı sanatın kendisi kadar eskidir, hatta daha da eskidir. Hakiki sanatçı ister gizlice ister açıkça, her zaman ilan etmese de yıkım sanatını her daim icra etmiştir". Sanatçının başvurduğu yıkıcı edimler, eserin biçimsel yapılanmasına ve yeni bir anlamın inşa edilme sürecine katkı sağlamıştır. Sanat üretim sürecinde yok etmeye dayalı özgün bir yaratımın gerçekleştirilmesi, yeninin ortaya koyulmasıyla sağlanmıştır. Sanatçı yeniyi yaratırken eskiyi farklı boyutlarıyla dönüştürerek kendiliğine özgü fiziksel özelliklerden ve ait olduğu anlamdan uzaklaştırmıştır. Sanat tarihsel süreçte bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmalar yıkımın; yaratıcılığın gerçekleştirilmesinde itici bir güç, avangard bir tavır ve eleştirel söylem biçimi olarak ele alındığını ortaya koymuştur (İlhan, 2020, s.27). Sanat tarihsel süreçte çevresel koşullar, sanatçının problem alanları ve çağın sanat anlayışına özgü bakış açısı doğrultusunda farklı polemik amaçlarla hayata geçirilen yok etmeye dayalı pratikler, sanatta yeni bakış açılarının gelişiminde belirleyici olmuştur.

Yaratıcılığın Gerçekleşmesinde İtici Bir Güç Olarak Yıkım

Sanatçı kendiliğine yönelik süreçleri tamamlamak ve varoluş kaygılarına yönelik bir anlam üretmek amacıyla sanatsal yaratıma yönelmiştir. Düşünsel, kavramsal ve eylemsel boyutta gerçekleştirilen çalışmalar, bu amaçlara yönelik direnme biçiminin örnekleri olmuştur. Sanatçı yaratım aşamasında mevcut bir düşünce ve formdan yola çıkarak bilindik gerçeklikleri dönüştürmüş ve farklı bakış açılarıyla yeniden yorumlayarak sunmuştur. Belirli yönleriyle müdahale edilen ya da tamamen dönüştürülen gerçeklik bozuma uğratılmıştır. Sanatçıda içsel ve dışsal faktörler doğrultusunda gelişen yeni arzusu, eskinin yeni koşullarla değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur ve bu durum yaratıcılığın temel motivasyonlarından birini oluşturmuştur. Eski-yeni ilişkisinden hareketle hayata geçirilen; yaratıcılığı etkileyen süreçlere, yıkım ve yeniden yaratım

aşamalarıyla form kazandırılmıştır. Sanatçının yeniyi ortaya koymak amacıyla gerçekleştirdiği yıkıcı edimler, farklı problemlerin aktarımında sanatsal bir araç olarak kullanılmıştır.

Sanatın farklı dönem, akım ve üsluplara dayalı çeşitliliği, sanatçıların yaratım sürecindeki bireysel farklılıklarından ve yenilikçi bakış açılarından kaynaklanmıştır. Sanatçının Romantizm akımıyla özgün yaratım imkânı bulması, gelenek ve temsille bağlarının kopmaya başlamasına neden olmuştur. Özgür anlatım olanaklarının sağladığı sanat ortamı, Empresyonizm ve Post-Empresyonizm ile belirgin hale gelmiştir. Konu ve biçim üzerinden gerçekliğe yönelik sorgulamalar, radikal yorumların ortaya koyulmasına kaynaklık etmiştir. Sanatta yaşanan bu dönüşümlerin kaynağı, yaratıcılığa farklı motivasyonlarla etki eden tahrip etme arzusu olmuştur. Sanatçıların bu konuda ifadeleri, yıkım arzusuna yönelik uygulamaların bilinçli bir eylem olarak ortaya koyulduğunu doğrulamıştır. Devrimci bakış açısıyla öne çıkan Picasso, yaratıcılık ve yıkım arasındaki ilişkiyi “Her yaratma edimi, ilk önce bir yıkma edimidir” sözleriyle açıklayarak yeni bir sanatsal üretimin ancak yok etmeye dayalı eylemlerle gerçekleşebileceğini ifade etmiştir (May, 2018/1975, s.80). Sanatçının yıkım ve yaratıcılık arasında kurduğu bu doğrudan ilişki, “Yaratıcı Yıkım” yaklaşımına bağlı düşünce yapısını yansıtmıştır. Eski yapının ortadan kaldırılarak, yerine yeni bir yaratımın kurgulandığı ekonomi modeli olarak bilinen yaratıcı yıkım, üretim ve tüketim alanlarında sürekliliğin sağlanmasını amaçlamıştır. Yaratıcı yıkım yaklaşımına özgü anlayış, farklı kavramsal boyutlarıyla sanatta da varlık göstermiştir. Sanayileşme ve uygarlaşma odağında yaşanan gelişmeler, sanatın yıkım ve yaratım ilişkisi çerçevesinde şekillendiği modern sanat anlayışına evrilmiştir (Kuspit, 2017).

Modernizme özgü bakış açısında, düşünsel, yazınsal, eylemsel alanda yıkımın varlığını destekleyen yaratıcı yıkım anlayışı benimsenmiştir. Modernizmde tahribatın ve sanatsal üretimin birbirini izlediği süreç, sanatta radikal düşüncelere zemin hazırlayan temelleri de oluşturmuştur. Modernizmde yıkımın, yaratıcılığa ilişkin süreçleri harekete geçiren; yaratıcılık dürtüsünün de yıkma arzusunu beraberinde getiren bir güç olduğu görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında iki kavramın birbiriyle çok yönlü bir ilişki içinde olduğu ortaya çıkmıştır. John Fisher’in (1974, s.63-64) “Yaratım Biçimi Olarak Yıkım” makalesinde sanatsal yaratım üzerinden yaptığı açıklamalar, bu ilişkiye de açıklık getirmiştir:

Yıkım, her zaman organize bir nesnenin nispeten dağınık bir nesneye dönüşmesi veya onu bir zamanlar olduğu gibi yapan özelliklerin yok edilmesi anlamına gelir. Sanatsal yaratım her zaman yeni bir düzen, yeni bir şeyin varlığına dönüşmesi ya da bilginin ya da düşüncenin daima mekânsal bir nesneyi belirten yeni bir forma çevrilmesi anlamına geliyordu.

Modernizm ile belirgin bir şekilde gündeme gelen yok etmeye dayalı bu düşünceler, sanatta yeni arayışların anlam kazanması ve açıklanmasında önemli olmuştur. Mevcut yapıların, düzenin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bakış açısını anlamak, modern insanın yaşama uyum sağlamasına ve onunla bağlarının güçlenmesine katkı sağlamıştır. Sanatçının yaşamla kurduğu uyum, çağın sanatına özgü üretimleri destekleyen itici gücü oluşturmuştur. 20. yüzyıl sanatında biçim üzerinden gerçekleştirilen radikal uygulamalar, çağın sanatını yansıtan temel bakış açısını da ortaya koymuştur. Modernizmin geçmişi yok ederek yeniyi ortaya koyan üretim anlayışı, sanat tarihsel süreçte farklı anlayışların ve uygulamaların gelişimine etki etmiştir. Bu anlayışlardan biri de çağdaş sanata özgü yıkım fikri olmuştur. Çağdaş sanatın eklektik, geçmişi reddetmeyen, çok disiplinli, özgürlükçü üretim anlayışı, sanatta tahrip eylemlerinin çok yönlü uygulamalarına zemin hazırlamıştır. Eski ve yeni arasında kavramların, görüşlerin, formların farklı perspektiflerden sorgulanarak işe koşulduğu yıkıma dayalı üretimler, sanatta radikal uygulamaların önünü açmıştır.

Çağdaş sanata özgü üretim mantığı içinde imha pratiğine başvuran sanatçılardan biri Robert Rauschenberg olmuştur, Yok etmeye dayalı uygulamalarıyla dikkat çeken Neo-Dadacı sanatçı, sanatın geleneğine ilişkin değer, kural ve yargılara karşı çıkarak yeni bir anlatım dili ortaya koymaya çalışmıştır. Sanatın güncel ve geleneksel anlatım olanaklarını bir arada kullanan sanatçının gerçekleştirdiği uygulamalar, aykırı görüşleri ve ifade biçimlerini barındıran üretimlerden oluşmaktadır. Rauschenberg'in yıkım ve yaratım sürecinin nasıl gerçekleştiğine yönelik sorgulamaları, bu yönde radikal bir uygulamanın ortaya koyulmasını sağlamıştır. Sanatçı, düşüncelerine somut gerçeklik kazandırmak için ünlü bir sanatçının eseri üzerinde silme eylemine dayalı uygulama tasarlamıştır. Rauschenberg, uygulamanın yıkıcı etkisini arttırmak amacıyla dönemin önemli sanatçılarından Willem de Kooning'in sanat eseri niteliği taşıyan çalışması üzerinde bu eylemi gerçekleştirmeyi planlamıştır. Rauschenberg'in uygulamasını hayata geçirebilmek için yaptığı eser talebi, Kooning tarafından olumlu karşılanmıştır. Sanatçı taslak çizimini, silme eyleminin gerçekleştirilmesi amacıyla Rauschenberg'e vermiştir. Rauschenberg yaklaşık iki ay süren çalışma sonucunda, silme eylemi aracılığıyla eseri yok ederek amacına ulaşmıştır. Silinmiş De Kooning Deseni, geleneksel sergileme anlayışına özgü çerçeveye izlenime sunulurken yaratım süreci tamamlanmıştır (Görsel 1). Sanatçının yıkıma dönük eylemler aracılığıyla gerçekleştirdiği ve seyirlik bir sanat eseri olarak sunduğu uygulama, yıkımın sanatla doğrudan ilişkisini açığa çıkarmıştır (Cain, 2017).

Görsel 1. Robert Rauschenberg, *Silinmiş De Kooning Deseni*, 1953, silinmiş desen, 64x55 cm, San Francisco Museum of Modern Art.

Tahrip etmeye dayalı eylemlerle varlığın yapısını çok yönlü bozuma uğratan sanatçılardan biri Kazuo Shiraga olmuştur. Gutai sanat anlayışı kapsamında üretimler gerçekleştiren sanatçının uygulamaları bedeni, performansı, şiddeti ve izleyici katılımını içine alan çalışmalar olmuştur. Sanatçının *Lütfen İçeri Girin* performansı, bu yönde gerçekleştirilen çalışmalardan biri olmuştur (Görsel 2). Shiraga'nın kırmızıya boyanmış on kütüğü konik bir şekilde konumlandırarak oluşturduğu mekân, şiddete ve performansa alan açmıştır. Yaratılan bu mekânın içine giren sanatçı, keskin balta darbeleriyle kütüklerde tahribata yönelik sayısız iz bırakmıştır. Kurgulanan yapıya fiziksel olarak zarar veren bu izler, yeni bir yaratım sürecini başlatan unsurlar olarak nitelendirilmiştir.

Görsel 2. Shiraga Kazuo, *Lütfen İçeri Girin (Please Come In)*, 1955, performans, kırmızıya boyanmış on kütük ile konik yerleştirme, Ashiya Parkı

Performansta baltanın ahşap yüzey alanında yarattığı bozunum, geriye yalnızca talaş izlerini bırakmıştır. Varlığın yapısına zarar verilerek yeni yüzeylerin yaratıldığı bu uygulama, sanatçının özgünlüğe yönelik sorgulamalarını yansıtmaktadır.

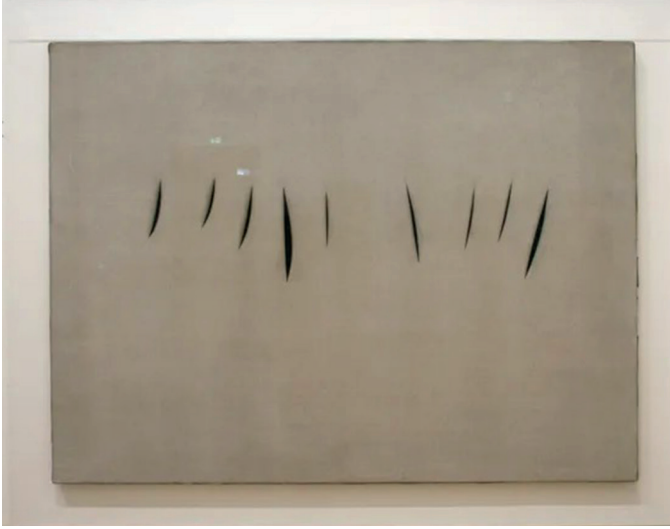
İnsan yaşamının hırs, yapmacıklık ve alaycılıkla gömülü olduğunu ifade eden sanatçı, insanın özgünlüğe ulaşabilmesi için bu katmanlardan kurtulması gerektiğini iddia etmiştir. Sanatçının balta ile soyduğu yüzeyler, bu katmanlardan kurtulma çabasını yansıtan sembolik unsurlar olmuştur. Shiraga, sanatçının kendine ait öz bir sanat yapabilmesi için toplumsal mesajlardan ve ticari değer taşıyan eserlerden uzaklaşması gerektiğini savunmuştur (Kee, 2003, s.126). Sanatçının bu bakış açısında, sanatta öz bir yaratımın gerçekleşmesinde mevcut engellerden kurtulmanın yolu yıkıma dayalı eylemlerle açıklanmıştır. Sanatçıda öze ulaşmayı engelleyen bu katmanların ortadan kaldırılması aracılığıyla sanatçı kimliğini ve özgün niteliklerini temsil eden bir yaratım mümkün olmuştur.

Görsel 3. Shozo Shimamoto, Sanatçı "2. Gutai Sergisi"nde Cam Şişelere Doldurduğu Boyaları Tuvale Fırlatarak Bir Resim Yapıyor, 1956, performans, Osaka Sanat Müzesi

Sanat, yıkım ve yaratıcılık kavramları çerçevesinde gerçekleştirdiği çalışmalarla bilinen Shozo Shimamoto, Gutai Grubu'nun öne çıkan çağdaş sanatçılarından biri olmuştur. Sanatçının tahrip etmeye dayalı eylemleri, varlığın yok edilmesi amacından uzak, yaratıcı süreci destekleyen estetik arayışlar olarak değer görmüştür. Sanatçının şiddeti, raslantısallığı temel alan yıkıcı uygulamaları, boya dolu şişelerin tuval yüzeyine fırlatılarak parçalanması ve renklerden oluşan gerilimli yüzey alanlarının yaratılması aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Görsel 3). Sanatçı, şiddeti temel alan performanslarına kaynaklık eden görüşe, "Yöntemim şok edici ve şiddetli görünse bile- şişeleri ezmek ve tuvale top atmak- çünkü ben bir sanatçıyım, amacım işi güzelleştirmek, her şeyin güzelliğini göstermek. Ben sadece güzellik yaratmaya çalışıyorum" (Cardi Gallery, n.d.) sözleriyle açıklık getirmiştir. Shimamoto'nun şişe kırma performansına dayalı uygulaması bir ilk olarak hayata geçirilmiştir. Tahribatın yarattığı devrim niteliğindeki yaratımı vurgulayan performans, yıkım aracılığıyla gerçekleşecek yeniden

doğuşun gücünü yansıtmıştır (Ravenel, 2019). Sanatçının tahrip etmeye dayalı yaratım süreci, çağdaş sanat anlayışında tahribatın araçsallaştırılabileceğini göstermiştir. Performansın şiddet, yıkım, yaratıcılık ve raslantısallığı temel alan yapısı, uygulamalara benzersiz bir varoluş biçimi kazandırmıştır.

Görsel 4. Lucio Fontana, *Uzamsal Kavram / Bekleyiş*, 1959, tuval üstüne su bazlı boya, kesim eylemi, 91x121 cm, Stedelijk Museum.

Sanatta yıkım ve yaratıcılık ilişkisi bağlamında eserler üreten çağdaş sanatçılardan biri de Lucio Fontana olmuştur. Sanatçının “Bekleyişler” serisi, bu yönde gerçekleştirdiği uygulamaların en etkili örneklerini oluşturmuştur (Görsel 4). Sanatçının çalışmalarına kaynaklık eden temel motivasyon “Aşırı ağır bir gelenek” olarak nitelendirdiği sanat anlayışının ortadan kaldırılması ile açıklanmıştır. Sanatçının delme, kesme aracılığıyla gerçekleştirdiği uygulamalar, resim yüzey alanının bozuma uğratılmasına yönelik çalışmalardır. Bu çalışmalar aracılığıyla sanatçı, resim yüzey alanından farklı, başka bir mekânsal boyut yaratmayı amaçlamıştır. Tuvalin arka tarafına doğru oluşturulan yeni yüzey alanı, sanatçının eskiyle bağlarını koparacak yeni bir boyut yaratma çabasıyla ilişkilidir. Tuval üzerinde oluşturulan katmanlı yapı, tahribata olanak sağlayan araç gereçlerle bozuma uğratılmıştır (Thompson, 2014/2006, s.258). Fontana’nın geleneksel resim malzemesi olan tuvali keserek gerçekleştirdiği uygulamalar, sanatta yeni bir boyut arayışını temsil eden sembolik eylemlerdir. Mekânla ilgili sınırları, fiziksel bir müdahaleyle aşan sanatçı, tuvalin iki boyutlu bilindik yüzey alanını yıkıma uğratmıştır. Sanatta yeni bir gerçeklik alanı yaratma arzusuna dayalı bu yıkıcı edimler, sanatçının özgürleşmesine ve yeni biçim ve anlam ilişkileri yaratmasına katkı sağlamıştır.

Sanatta Avangard Bir Tavır Olarak Yıkım

Toplumsal gelişmeler, savaşlar, devrimler insan hayatının düzenlenmesinde ve yönlendirilmesinde tarih boyunca etkili olmuştur. Bu dinamikler, gündelik yaşam pratikleri başta olmak üzere; toplumsal, kültürel, politik ve sanatsal gelişim sürecinin yeniden yapılanmasına katkı sağlamıştır. Toplumun bir parçası olarak sanatçı, içinde yaşadığı bu krizlere yönelik bakış açısını farklı anlatım yöntemleriyle sanat alanına taşımıştır. Toplumda yaşanan krizlerin sanatçıyı etkisi altına aldığı dönemlerden biri 20. yüzyıl olmuştur. Çağın siyasi ve toplumsal yapıları sarsan büyük ölçekli savaşları, kitlesel ölümlere, geniş ölçekli tahribata sebep olmakla kalmayıp, sanat alanında yıkım fikrinin gelişmesine katkı sağlamıştır (İlhan, 2020, s.34). Yaşanan kaotik atmosferde sanatçı, sanatın reddini ve yıkımını savunan radikal görüşlere yönelmiştir. Sanat kapsamında gerçekleştirilen kuramsal ve eylemsel çalışmalara doğrudan saldırı niteliği taşıyan anti-art anlayışı, Fütürizm, Dadaizm, Sitüasyonizm gibi avangard akımlar tarafından benimsenmiştir. Hayatla sanat arasındaki sınırları ortadan kaldırarak sanatı gündelik hayatın bir parçası haline getirmeye çalışan bu sanatçılar, devrimci bir bakış açısıyla sanatta dönüşüm yaratmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda sanatçı, hayatla ve sanat arasındaki sınırları belirleyen kurumları ortadan kaldırmak, özgür yaratım olanaklarıyla sanatı, hayata dahil etmek üzere çalışmalar gerçekleştirmiştir (Bürger, 2019/2017, s.20-21).

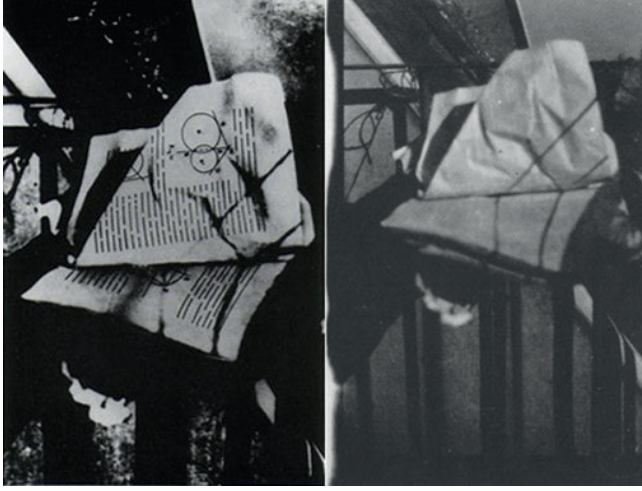
Çağın değişim ve dönüşüm odaklı atmosferinde yıkıma zemin hazırlayan gelişmelerden biri de aşırı üretim ve tüketime bağlı taleplerin beraberinde getirdiği olumsuz koşullar olmuştur. Sanatçıyı mekanik sistemlere yönlendiren bu koşullar; makinenin yüceltilmesi, doğal kaynakların tahrip edilmesi ve aşırı tüketim gibi sonuçlar doğurmuştur. Geçmişe dayalı kural, değer ve yargılar, yaşanan bu bunalım ortamında yeniyi ulaşılmak amacıyla yıkıma maruz bırakılmıştır. Bu dönüşüm sürecinde sanatçı, radikal eylemleri kapsayan pratiklerle hem sanatını hem de yaşamını yeniden biçimlendirme arayışına girmiştir. Sanatçının bu aşamada başvurduğu eylemler, toplumda ve sanatta kabul gören değer ve yargıların reddini savunan radikal girişimler olmuştur. Sanatçının bu kapsamda gerçekleştirdiği çalışmalar, bilincin ve aklın dışlanmasıyla hayata geçirilen provokatif eylemlerdir. Sanatın anlatım olanaklarıyla yıkıcı eylemlerin şiddetini bir arada kullanan sanatçılar, avangard sanat anlayışının gelişimine zemin hazırlamıştır.

Avangard anlayışta sanatçı, yıkıcı eylemler aracılığıyla sanatsal yaratım sürecinin dönüştürülmesini ve nihayetinde de yıkımını amaçlamıştır. Sanatçılar avangard görüşleri çerçevesinde, gerçekliğin, gelenegın, dilin ve eskinin bozuma uğratılması gerektiğini savunmuştur. Sanatçılar, değişmeyen kural, değer ve yargıların, otoritelerin yıkılması amacıyla; meta toplumunun, eğitim

kurumlarının, kiliselerin ve müzelerin yok edilmesini desteklemişlerdir. Sanatçıların şiddete olan inançlarını vurguladıkları bu uygulamalarda şiddet ve yıkım, estetik bir değer olarak kabul görmüştür (Artun, 2015, s.31). Avangard anlayış, sanatta ve hayatta bilinen gerçekliğin reddedilmesini savunan görüşler paralelinde şekillenmiştir. Geçmişin, kalıcılığın ve sürekliliğin reddini savunan sanat anlayışı, sanatçının yaratım sürecini ve yaşamını yeniden yapılandırmasına kaynaklık etmiştir. Sanatta kabul gören konular, inanç, değer ve yargılar, sanatın farklı disiplin alanlarına özgü anlatım araçları ve yöntemleriyle bozuma uğratılmıştır.

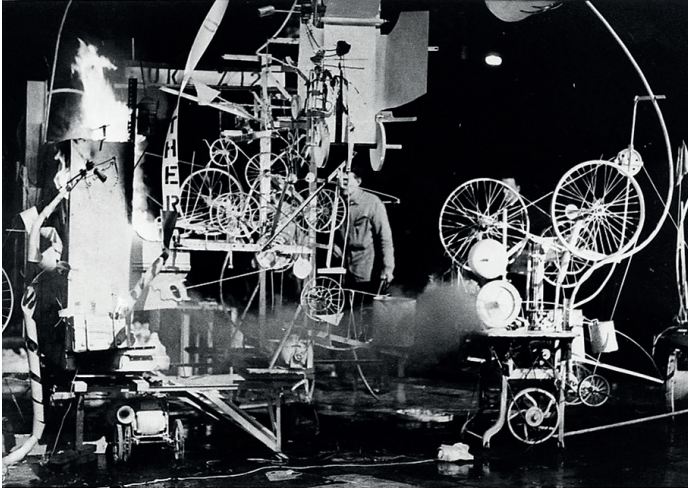
Sanatta geleneğin reddini savunarak yıkımı yücelten avangard akımlardan biri Fütürizm olmuştur. Savaş, şiddet ve yok etmeye dayalı görüşleri destekleyen Filippo Tommaso Marinetti, bu bakış açısı doğrultusunda Fütürizm'in ilk manifestosunu yazarak sanat anlayışının gelişimine katkı sağlamıştır. Sanatçı militarizm, savaş, vatanseverlik konularını yücelterek sanatla ilişkilerini kurmuştur. Toplumun ve sanatın belleğini oluşturan akademilerin, müzelerin, kütüphanelerin ortadan kaldırılması gerekliliğini savunmuştur (Antmen, 2013, s.72). Fütürizm anlayışında, mekanik ve hızlı olanın yaratılması amacıyla geçmişin bilindik yapıları ve değerleri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Sanatsal yaratım sürecine yön veren yıkıcı eylemler, sanatçıların gelecekle kurduğu ilişkinin bir yansıması olarak hayata geçirilmiştir.

Sanatın ortadan kaldırılması gerekliliğini savunan akımlardan bir diğeri, I. Dünya Savaşı sonrasında gelişim gösteren Dadaizm olmuştur. Dadaizm'in polemik amacı, Tristan Tzara tarafından yazılan manifestoyla açıklanmıştır. Manifestoda Dadaizm; mantık, otorite, arkeoloji, bellek, gelecek, hiyerarşi dahil olmak üzere sanatı etkileyen tüm bilindik yargıların, kurumların yok edilmesini savunan eylemler olarak tanımlanmıştır. Kendiliğindenliğe inanan sanatçılar, sanatta karşıtlık ve groteskin birlikteliğini savunmuştur (Artun, 2015, s.128). Dadaist sanatçılar, akıl ve mantığı dışlayarak sanata özgü tüm kural, yargıları, kurumsallaşmış yapıları reddetmiştir. Savaşın yarattığı bunalım ortamında, yıkım odaklı bakış açısıyla, raslantısallığı da içine alan üretimler ortaya koyulmuştur. Yıkım kavramının farklı anlatım yöntemleriyle görsel alana taşındığı anlayışta sanatçılar, radikal eylemleriyle dikkat çekici uygulamalar gerçekleştirmişlerdir.

Görsel 5. Marcel Duchamp, *Mutsuz Hazır-Nesne*, 1919-1920, yerleştirme, Philadelphia Museum of Art.

Sanatta yok etmeye dayalı bir motivasyonla hayata geçirilen uygulamalardan biri Marcel Duchamp tarafından tasarlanan Mutsuz Hazır-Nesne olmuştur. Raslantısallığın öne çıktığı çalışmada, bilinçli bir iradenin ortadan kaldırılması ve sanatçı izinin silinmesi aracılığıyla yıkım gerçekleştirilmiştir. Duchamp, Mutsuz Hazır-Nesne isimli uygulamada, sanatçı izini silmek amacıyla kız kardeşi Suzanne'dan destek almıştır. Sanatçının kurgusuna yönelik süreç ve aşamalar, talimatlar aracılığıyla Suzanne tarafından gerçekleştirilmiştir. Uygulamanın ilk aşaması, geometri kitabının camdan dışarı asılması aracılığıyla tamamlanmıştır. Bu düzenlemede ayırıcı özellik, kitabın çevresel koşullara karşı korunaksız bir şekilde konumlandırılması olmuştur. Uygulamada kitap ile insan arasında metaforik bir ilişkinin kurulmasıyla tematik altyapı oluşturulmuştur. Duchamp'ın Mutsuz Hazır-Nesne isimli uygulaması, çağın yarattığı kaotik ortamda yaşayan insanların dış tehditlere karşı savunmasız olduğunu ve bu tehditlerin insanda yarattığı yıkımı sorgulamak üzere hayata geçirilmiştir (Görsel 5). Sanatsal açıdan uygulamanın polemik amacı, sanatçı izinin ortadan kaldırılmasıyla sanatın ve sanatçının varlığının sorgulanması olmuştur. Bu anlayış doğrultusunda gerçekleştirdiği çalışmalarda sanatçı, sanatın kurumsallaşmış yapılarını, sanata ve sanatçıya ilişkin değerleri yok saymaya çalışmıştır. Sanatta geleneksel üretim süreçlerini bozuma uğratan bu uygulama, tahrip etmeye dayalı eylemlerle raslantısallığı birleştirerek yeni bir yaratım biçimi ortaya koymuştur (Bozoğlu ve Fidan, 2019, s.13).

Görsel 6. Jean Tinguely, New York'a Saygı, 1960, kinetik heykel, Museum of Modern Art

Kendini imha etmek üzere tasarladığı heykellerle öne çıkan Jean Tinguely'in uygulamaları, Dadaizm'in şiddet içerikli yıkıcı tavrını yansıtmaktadır. Sanatçının imha etme amacını taşıyan en önemli heykellerinden biri New York'a Saygı olmuştur. Aralarında bebek banyo küveti, Amerikan bayrağından alınmış bir kesit, testere, piyano gibi hayatın içinden nesnelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan heykel, çağdaş yaklaşıma özgü uygulama anlayışını yansıtmaktadır (Görsel 6). Tinguely'nin kendini imha eden ilk heykeli olması yönüyle önem kazanan uygulama, yıkım odaklı çalışmalara referans oluşturacak avangard bakış açısını ortaya koymuştur (İlhan, 2019, s.504). Patlamanın somut bir şekilde gerçekleştiği heykel, sanatın temel kurumlarına, otoritelere, geleneğe, kalıcılığa karşı bir duruşu yansıtmıştır. Sanatta imha etmeye dayalı yeni bir uygulama yöntemini destekleyen çalışma, savaş sonrası atmosferde yaratım sürecini ve araçlarını yeniden biçimlendirmiştir. Sembolik anlamlar taşıyan atık nesnelerden yola çıkan sanatçı, imha etme pratiğiyle nesnenin fiziksel ve anlamsal boyutta dönüşüm yaşamasını sağlamıştır. Sanatçının heykelleri üzerinde kurguladığı imha eylemleri, sanat tarihinde bu yönde gerçekleştirilen uygulamalara referans olmuştur.

Gelenek ve yenilik arasındaki sorgulamalardan yola çıkılarak kavramsal ve eylemsel boyutta imha pratiğine başvurulmuş akımlardan bir diğeri Fluxus olmuştur. Fluxus kapsamında gerçekleştirilen çok yönlü bu radikal uygulamalar, hayat ve sanat arasındaki mevcut sınırların ortadan kaldırılması amacını taşımıştır. Sanatçılar bu amaca ulaşmak üzere sanatın geleneksel anlatım araçlarını ve yöntemlerini reddeden yenilikçi bir bakış açısını benimsemiştir. Sanatçıların sanata yönelik amaçları ve eleştirileri, akıma açıklık getiren manifestolar aracılığıyla ifade edilmiştir. George Maciunas, Fluxus manifestosuyla amacını,

“Dünyayı burjuva hastalığından, ‘entelektüel’, profesyonel & ticari kültürden temizlemek, dünyayı ölü sanattan, taklitten, yapay sanattan, soyut sanattan, yanılsamacı sanattan, matematiksel sanattan temizlemek – dünyadan Avrupacılığı temizlemek!” sözleriyle açıklamıştır (Harrison ve Wood, 2016/2003, s.770). Bu amaçlar doğrultusunda kavramsal ve eylemsel boyutta gerçekleştirilen çalışmalar, sanatta sınırların aşılmasını, mevcut araçların ve yöntemlerin yeni bakış açılarıyla değerlendirilmesini sağlamıştır. Akıma özgü bu amaçların gerçekleştirilmesi aşamasında performans odaklı uygulamalar öne çıkmıştır. Performansı temel alan uygulamalar, 1960’lı yılların getirdiği muhalif tavrı ve ifade dilini yansıtan somut göstergeler olmuştur (Antmen, 2013, s.205).

Görsel 7. John Baldessari, *Kremasyon Projesi*, 1970, kavramsal sanat performansı, Moderna Museet.

Çağdaş bakış açısını yansıtan Fluxus gibi akımlar farklı bakış açılarıyla sanatı sorgulamıştır. Sanatta bilindik kuralların ve değerlerin yeniden inşa edilmesi gerekliliğini savunarak bu şemaları ortadan kaldırmaya çalışan sanatçılar, alışılmadık yöntemlere başvurmuştur. Sanatta değer atfedilen düşüncelerin, formların ve eylemlerin yeniden düşünülmesini ve inşa edilmesini savunan bu bakış açısını en iyi yansıtan sanatçılardan biri John Baldessari olmuştur. Sanatçının 1970 tarihli *Kremasyon Projesi*, bu yönde benimsenen avangard anlayışı yansıtmaktadır. Proje, sanatçının 1953-1966 yılları arasında ürettiği yaklaşık 123 resmin yakılması ve küle dönüştürülmesi sürecinden oluşmaktadır (Görsel 7). Sanatçının hem kavramsal hem de fiziksel bir yıkım olarak tanımladığı üretim süreci, sanatsal nesnenin kutsallığına yönelik sorgulamalardan hareketle hayata geçirilmiştir. Sanatta estetik ve düşünsel açıdan devrimi destekleyen yok etmeye dayalı süreç, sanatın kurallarına ve otoritelerine karşı bir direncin gelişmesine yol açmıştır. Sanat nesnesinin sistematik bir biçimde ortadan kaldırıldığı uygulama, sanatçının hem kendi geçmişini hem de sanatın izlerini silmiştir (Pardo & Dean, 2012). Baldessari’nin geçmiş deneyimlerinin somut

varlığını ortadan kaldıran uygulamada yıkım, araç olmanın ötesinde amaç olarak hayata geçirilmiştir. Sanatsal üretimlerin imha edildiği çalışma, sanatta fiziksel varlığın aşılmasına ve kavramsal düzeyde yıkıma dayalı yeni görüşlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Eleştirel Bir Söylem Biçimi Olarak Yıkım

Hayatın gidişatına etki eden problem alanlarına ve krizlere dikkat çekmek isteyen sanatçı, bir çözüm ortaya koymak üzere çağa özgü yenilikçi, radikal uygulamalara başvurmuştur. Eleştiri merkezli bu uygulamaların odağı, yıkıcı görüşler ve eylemler olmuştur. Sanatçılar, çağdaş sanatın çok yönlü anlatıma olanak sağlayan özelliklerinden faydalanarak tahribata dayalı görüşler ve uygulamalarla kendilerini ifade etmiştir. 20. yüzyıl koşullarının hazırladığı atmosfer, kitlesel olarak dünyayı etkisi altına alan krizleri de beraberinde getirmiştir. Savaşlar, devrimler başta olmak üzere toplumları çok yönlü etkileyen gelişmeler, çağın sanatçısına da yön vermiştir. Çağın dinamik yapısı, krizlerin çeşitlilik göstermesinde de etkili olmuştur. Savaşların ve devrimlerin yarattığı kaotik atmosfer; soykırım, nükleer saldırı, doğanın yıkımı gibi bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. 20. yüzyılda sanayileşmenin getirdiği üretim süreçleri, kapitalizme dayalı aşırı üretim ve tüketime yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, çağın krizlerine karşı sanatçının bilinç kazanması açısından etkili olmuştur. Sanatçı kriz ortamının yarattığı bilinçle, tahribata dayalı görüş ve uygulamalara yönelmiştir. Bireysel alanda gerçekleştirilen çalışmaların yanında sanatçılar, ortak bir hareketle yıkıcı düşüncelere, eylemlere yönelmiştir. Yıkım teması ekseninde şekillenen, kolektif bir amacın yön verdiği bu pratikler, Oto-Yıkıcı Sanat akımı çatısı altında birleşmiştir. Akım, 20. yüzyılın ikinci yarısında yıkım kavramını, sanat anlayışını tanımlamak üzere kullanan ilk hareket olması yönüyle öne çıkmıştır. Akım kapsamında gerçekleştirilen kuramsal ve eylemsel çalışmalar, sanatta yok etmeye dayalı pratiklerin anlamlandırılmasında önemli bir düşünsel zemin oluşturmuştur.

Sanatta Eleştirel Bir Yaklaşım Olarak Oto-Yıkıcı Sanat

Topluma özgü değer ve yargılar, tarihsel gelişmeler, felsefi ve dinsel görüşler, sanatçıyı etkileyerek sanatına yön vermiştir. Toplumda meydana gelen radikal gelişmeler, sanatçının sanatı algılayışı ve yansıtmaya potansiyelinde de belirleyici olmuştur. Sanatçı-toplum ekseninde sanata yön veren en önemli sosyolojik gelişmelerden biri de savaşlar olmuştur. Savaşlar, sanatçıda yıkıcı dürtüleri arttırarak şiddet içerikli eylemlere yönlendirmiştir. Uygarlaşma süreciyle gündeme gelen toplum istekleri sürekli artış göstererek daha fazlasını elde etme arzusunu beslemiştir. Daha fazlasını elde etme arzusu, iktidarların kazanma hırsını güçlendirerek yıkıcılığın ve savaşların gelişimini desteklemiştir. I. Dünya Savaşı ile başlayan ve II. Dünya Savaşı ile varlığını sürdüren yıkıcı görüşler ve

eylemler, dünyayı etkisi altına alarak geniş ölçekte yıkımın yaşanmasına neden olmuştur. İktidarların yıkıcı arzuları doğrultusunda şekillenen savaşlar, yaşanan süreçler ve yarattığı sonuçlar yıkımın yaygınlık kazanmasına yol açmıştır. Savaşların etki ettiği en önemli alanlardan biri de sanat olmuştur. Sanatçılar, küresel ölçekte tahribata sebep olan bu gelişmeleri, eleştirel ve yıkıcı bir ifade diliyle yansıtmıştır.

Savaş sürecinin yarattığı atmosferde imha pratikleri, bireysel ve kolektif bir kırılmanın meydana gelmesine neden olmuştur. Toplumda yıkıma yönelik kırılma, sanatçıda bu yönde bir hafızanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sanatçı, şiddet odağında yıkıcı imgeleri ve eylemleri çağdaş sanatın olanaklarıyla görsel alana taşımıştır. Savaşın yarattığı kriz ve çıkmazlara karşı dramatik, yıkıcı ifade dilini benimseyen sanatçı, yaşanan toplumsal yıkıma karşı bir farkındalık yaratmaya çalışmıştır. Savaş sonrası sanat ortamında, toplumsal travmalar açığa çıkarılmış, bireysel ve kolektif alanda yaşanan yıkım, sanatsal bir forma dönüştürülerek sunulmuştur (Bastaban & Kayserili, 2020, s.343-344). II. Dünya Savaşı ile gündeme gelen soykırımlar, Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombaları, savaşın yarattığı kaotik ortam, sanatçıların yaratma amacıyla yıkıcı görüşlere ve eylemlere yönelmesine neden olmuştur. Sanatçılar, sanatın geleneğine ilişkin kurallardan koparak, çağın koşullarına uygun yeni yaklaşımlar benimsemiştir. Çağın atmosferinde öne çıkan yaklaşımlardan biri “Tahrip Sanatı” adı altında tanımlanan pratikler olmuştur. Bu doğrultuda sanatçı, yok etmeye dayalı eylemlere başvurarak; nesnenin fiziksel varlığını, bilinen anlamını sorunsallaştırmış ve bu alanda yeni görüşlerin gelişmesini sağlamıştır (Asyalı Büyükerman, 2023, s.437). Temelini aktivist ve performansla dayalı eylemlerin oluşturduğu bu çalışmalar, sanatta yıkım odağında yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına kaynaklık ederken, toplumda da karşı bir direniş gücünün oluşturulmasını sağlamıştır.

Toplumda yaşanan krizlere karşı bir duruş sergileme mantığıyla eylemler gerçekleştiren hareketlerden biri Oto-Yıkıcı Sanat olmuştur. Kamu sanatı olarak önerilen akımın polemik amacı, endüstrinin yarattığı toplumsal krizlerin çözümüne yönelik teorik ve pratik çalışmalar ortaya koymaktır. Akımın ilk manifestosunda, doğal ve mekanik anlatım araçlarının modern bakış açısıyla birleştirilmesi, zengin anlatım dilinin geliştirilmesi önem kazanmıştır. Metzger'in ikinci manifestosu; kapitalizm, savaş ve doğanın tahribatına karşı geliştirilen eleştirel bir politikayı savunmuştur. Sanatın kurumlarına karşı bir direniş oluşturmak amacıyla sanat yapıtlarında kalıcılık reddedilmiştir. Üçüncü manifestoda, eserde geçicilik konusunun önemi vurgulanarak, makine formları yüceltilmiştir. Son manifesto; sanatın değişim, hareket ve büyümeyle ilişkilendirildiği yeni bir anlayışa ulaşmıştır. Raslantısallığın önem kazandığı Oto-Yıkıcı Sanat anlayışında kendiliğindenlik yüceltilmiştir (Fisher, 2017, s.5-10).

Metzger'in akım kapsamındaki görüşleri ve uygulamaları, toplumsal meseleler hakkında çözüm geliştirmek üzere kurgulanan çok yönlü bakış açısını yansıtmıştır. Sanatçının muhalif tavrı ve yenilikçi anlayışıyla hayata geçirdiği eylemler, izleyiciden başlayarak toplum genelinde spesifik sorunlara karşı bir bilinç ve direniş geliştirmeyi amaçlamıştır. Sanatçının, sanatın geleneğine ve yöntemlerine karşı bir duruş sergilediği uygulamalar, toplumsal faydayı hedefleyen bir misyon kazanmıştır.

Oto-Yıkıcı Sanat bağlamında üretimleriyle akımın polemik amacına açıklık getiren Metzger, tahrip etme odaklı eylemleriyle bu açıklamaları somut bir alana taşımıştır. Sanatçının akım kapsamında öne çıkan uygulamalarından biri South Bank Gösterimi olmuştur. Performans odaklı gösterim, hidrolik asitin katmanlar halinde konumlandırılan düz naylon yüzeylere uygulanmasıyla gerçekleştirilmiştir (Görsel 8). Sanatçının tahrip gücü yüksek bir kimyasalı kullanması, savaş dönemine özgü silahların yıkıcılığına gönderme niteliği taşımaktadır. Eylem aracılığıyla savaş döneminin yarattığı kaotik ortama yönelik karşı bir duruş sergilenmiştir. Sanatçının düz naylon yüzeylere müdahalesiyle gerçekleştirilen uygulama, sanatın geleneksel yaratım anlayışı ve yöntemleriyle de zıtlık göstermiştir. Hidrolik asitin uygulandığı ilk andan itibaren tahribatın etkisiyle raslantısal biçimde bozuma uğrayan ve yeni forma ulaşan naylon yüzeyler, akımın geçicilik, yıkım ve yaratım konusunda ilkelerini yansıtan önemli unsurlar olmuştur.

Görsel 8. Gustav Metzger, *South Bank Gösterimi*, 1961, kavramsal sanat performansı, Museo de Arte Contemporáneo de Castilla y León.

Metzger'in, sanat ve yıkım ilişkisinden yola çıkarak geniş kitlelere spesifik konularda farkındalık kazandırma isteği, Sanatta Yıkım Sempozyumu'na zemin hazırlamıştır. Londra merkezli yürütülen sempozyumda tahrip etmeye dayalı uygulamalar, sanatsal bir eylem ve karşı duruş biçimi olarak önerilmiştir. Toplumsal, politik ve psikolojik şiddetten yola çıkarak, bu sorunlara karşı bir çözüm önerisi geliştirmek isteyen farklı kültürlerden sanatçılar, toplumda bir

bilinç ve direniş oluşturmaya amaçlamıştır. Disiplin alanları birbirinden farklı olan sanatçıların ortak yönleri, çalışmalarında başvurdukları radikal yöntemler ve araçlar olmuştur. Eylem odaklı performansa dayalı uygulamalarla, yaratıcılığın ve direniş gücünün öne çıkarıldığı sempozyumda, sanatçıların dönüştürücü gücüne vurgu yapılmıştır (Stiles, 2005, s.46-47). Sempozyumun uluslararası boyutu, yıkım odaklı pratiklerin geniş çapta uygulanmasında ve yıkımın sanatsal ifade biçimi olarak kabul edilmesinde belirleyici olmuştur. Sanatçı bu pratiklerde, topluma özgü yaşam koşullarının ideal düzeye ulaştırılmasını amaçlamıştır. Sanatın kurumsallaşmış yapılarının ve ticarileşen politikalarının ortadan kaldırılması ve özgür bir sanat alanının açılması da sempozyum katılımcılarının hedeflerindendir. Temelinde yok etmeye dayalı fiziksel bir müdahaleyi içeren bu uygulamalar, sanat ve toplum odağında zengin bir sanat ifade dilinin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Eleştirel Söyleme Dayalı Yıkım Pratikleri

20. yüzyılda meydana gelen sosyolojik gelişmeler, sanatın yönelimlerinde köklü bir değişim yaratmıştır. Savaşlar, teknolojik dönüşümlerle sürekli kendini yenileyen çağın dinamik yapısı, yıkımı da beraberinde getirmiştir. Toplumsal koşulları çok yönlü bozuma uğratan bu gelişmeler, sanatta da yeni kavramsal açılımların ve uygulama yöntemlerinin oluşmasına öncülük etmiştir. 20. yüzyılın yenilikçi yapısı içinde gelişim gösteren yıkıcı sanat pratikleri, estetik işlevden uzaklaşarak eleştirel bir rol üstlenmiştir. Varlığın yok edilmesi, parçalanması, yakılması gibi eylemler aracılığıyla gerçekleştirilen şiddet içerikli üretimler, toplumsal ve sanatsal koşulların yıkım aracılığıyla yeniden yapılandırılmasını amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda farklı uygulama yöntemleri ve araçlarıyla ortaya koyulan yok etmeye dayalı uygulamalar, sanatçının problem alanına yönelik eleştirisini temsil eden görsel kayıtlar olmuştur.

Görsel 9. Yves Klein, *İsimsiz Ateş Resmi*, 1961, yanmış karton, panel üzerine, 152.7 x 199 x 2.8cm

Sanatsal deneyimlerini eleştirel bakış açısı ve yenilikçi uygulamalarla destekleyen sanatçılardan biri Yves Klein olmuştur. Klein, Dünya Savaşları'nın yarattığı etkileri ateşin sağladığı yaratım gücüyle yansıtmıştır (Görsel 9). Sanatçı, savaş sonrası ortamda ateşin yaratıcı potansiyelinden faydalanarak yeni bir üretim anlayışı yaratmak ve çağın çıkmazlarını yansıtmak üzere yıkıma başvurmuştur (Asyalı Büyükerman, 2023, s.436). Sanatçının 1952-1953 yılları arasında Japonya'da yaşadığı süreç, ateşle yaptığı uygulamalara zemin hazırlayan önemli gelişmeleri içermektedir. Sanatçı, Hiroşima'ya atılan atom bombasının yarattığı tahribata yönelik izleri, "ateşle yanmış insan gölgelerini" yine yıkıcı bir araçla görsel alana taşımıştır. Sanatçının ruhsal bir boyut olarak gördüğü ateşi, kavramsal ve eylemsel olarak uygulamalarına dahil etmesi, yıkımı umutla ilişkilendirdiği kaygılarının bir sonucudur. Ateşi yıkıcı olduğu kadar arındırıcı bir unsur olarak ele alan sanatçı, resim düzlemini yok ederken aynı zamanda da yeniden yarattığını savunmuştur (Christie's, 2016). Sanatçının, savaşın ve atom bombalarının yarattığı etkilerden yola çıkarak gerçekleştirdiği ateşi temel alan performanslar, sanatın ve yıkımın dönüştürücü gücünü öne çıkaran eylemler olmuştur. Sanatçı, ateşin yok etmeye dayalı potansiyelini yaratımla ilişkilendirerek 20. yüzyılda yaşanan savaşların etkilerini ateşin yıkıcı etkisiyle ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Savaş sonrası atmosferin göstergesi olan bu yenilikçi önermeler, ateşin sanatta etkin bir ifade biçimi olabileceğini de ortaya koymuştur.

Görsel 10. Niki de Saint Phalle, Baskı MAT 64'ten İsimsiz, 1964, resim, 71x53x5 cm, Walker Art Center.

Şiddet, saldırganlık gibi tahrip etmeye dayalı eylemlerle sanatına yön veren sanatçılardan biri Niki de Saint Phalle olmuştur (Görsel 10). Sanatçının uygulamalarına hakim konular, toplumsal duyarlılığı ve bu yönde aksaklıklara yönelik eleştiriyi içinde barındıran temalar olmuştur. Feminizm ağırlıklı ve şiddet içerikli uygulamalarıyla Sanatta Yıkım Sempozyumu'nda da aktif çalışmalar gerçekleştiren sanatçı, direnişçi bir tavır sergilemiştir. Sanatçı feminizmden başlayarak, cinsiyet ve toplum odağında problemleri sanatın merkezine taşımıştır. Phalle, ateş etme eylemleri aracılığıyla cinsiyet rolleri ve ataerkil yapı üzerinden kadına atfedilen baskıları yıkıma uğratmayı amaçlamıştır (Görsel 9). Sanatçının performans odaklı çalışmaları, sanatsal açıdan arınmanın sağlanması güdüsüyle gerçekleştirilmiştir. Şiddetin estetikle ilişkisini araştıran sanatçı, sanatın toplumsal açıdan dönüştürücü gücünü tahrip gücü yüksek eylemlerle ifade etmeye çalışmıştır (İlhan, 2020, s.45).

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı şiddeti Japonya'da deneyimleyen Yoko Ono, toplumsal krizler odağında performansa yönelik yıkıcı eylemlerle uygulamalarını gerçekleştirmiştir. Sanatçı; savaşlar, nükleer saldırılar, toplumsal krizler ve kitlesel ölümler arasında insan bedeninin konumunu araştırmıştır. Ono, savaş döneminin yarattığı kaotik atmosferde insan bedeni, özü üzerinden feminist söylemler ve eylemler ortaya koyarak çağın artan cinsiyetçi problemini gündeme taşımıştır. Sanatçının bu yönde gerçekleştirdiği performanslardan biri de Cut Piece olmuştur (Görsel 11). Sanatçının bedeni üzerinde izleyici katılımıyla gerçekleştirdiği kesme eylemi, yıkımın beden, öz, feminizm kavramları üzerinden sorgulandığı bir performans olmuştur. Cut Piece, oturan sanatçının kıyafetlerinin katılımcılar tarafından aşama aşama kesilerek parçalandığı bir süreci sahnelemiştir. Performans boyunca izlenen kesme eylemi, yıkımın, toplumsal ve sembolik anlamlarını gündeme getirmiştir. Performansta sanatçının savunmasız duruşu ve şiddete uğraması, toplumda kadın bedeninin sömürüsüne yönelik eleştiriyi yansıtmıştır. Sanatçının kavramlar, eylemler ve yaşantı deneyimleri aracılığıyla gerçekleştirdiği Cut Piece, kadının toplumdaki konumunu, yaşadığı toplumsal, psikolojik ve fiziksel şiddeti kadın perspektifinden sorgulayan radikal bir eylem olmuştur (Frank, 2009, s.602-603). Etkileşimli performansta izleyici, bilindik pasif konumundan uzaklaştırılarak aktif bir şekilde yaratım sürecine dahil edilmiştir. Sanatçının güçlü kavramları ele alan performansı, sanatta şiddet ve yıkım aracılığıyla gerçekleştirilen yeni bir anlatım biçimini, direniş anlayışını yansıtmaları yönleriyle önem taşımaktadır.

Görsel 11. Yoko Ono, *Parça Kes (Cut Piece)*, 1964, performans, Gallery 306

Yıkım temasını referans alarak toplumsal meseleleri aykırı bir duruşla sergileyen sanatçılardan biri de Ai Weiwei olmuştur. Aktivist sanatçı, sanatın geleneğine ve otoriteye karşı duruşunu ve eleştirilerini sıra dışı uygulamalarla ortaya koymuştur. Sanatçının fiziksel müdahalelerle gerçekleştirdiği somut yıkım eylemleri, topluma özgü değerlerin sorgulanmasına da zemin hazırlamıştır. Sanatçının ele aldığı konular, eleştirel yönü ve uygulanma biçimleriyle sanat, politika ve sosyal alanlarda dikkat çeken boyuta ulaşmıştır. Sanatçının *Bir Han Hanedanı Vazosunu Düşürmek* isimli uygulaması, tematik altyapısı ve uygulama biçimiyle bu yönde gerçekleştirilen çalışmalardan biri olmuştur (Görsel 12). Sanat, yaratım, vandalizm, yıkım, gelenek ve eleştiri gibi çok yönlü sorgulamaları gündeme getiren uygulama, imha konusunu somut alana taşımıştır.

Görsel 12. Ai Weiwei, *Bir Han Hanedanı Vazosunu Düşürmek*, 1995, kavramsal sanat performansı, Mori Art Museum.

Ai Weiwei'nin uygulaması, 200 yıllık vazunun bilinçli bir şekilde yere düşürülmesi ve vazunun parçalanması sürecini gösteren üç fotoğraf dizisinden oluşmaktadır. Sanatçı, Çin kültür mirasına ait bir vazoyu parçalayarak aynı zamanda sanatta mülkiyet anlayışını ahlaki beklentileri ve kültürel değerleri de yok etmeye çalışmıştır. Simgesel bir değere sahip vazunun kırılmasıyla ona atfedilen önem de sembolik olarak ortadan kaldırılmıştır. Sanatçı, antikaların yıkıma uğradığı Mao döneminden yola çıkarak eskiye dayalı kültürel değerlerin geride bırakılması ve yeninin sahiplenilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Sanatçının yaptığı eylem, sanat mülkiyetine yönelik anlayışı alt üst etmesi yönüyle radikal bir bakış açısı sunmuştur. Sanatçının imha odaklı uygulamaları, baskıcı güç odaklarına yönelik bir direniş olarak değer görmüştür (Avcı ve Uslu, 2019, s.24-25). Politik bir direnç niteliği taşıyan çalışma, evrensel boyutta tartışılan gelenek, kültür ve otorite gibi konuların yeniden düşünülmesine zemin hazırlamıştır. Mevcut düzenin reddini savunan ve bu yönde izleyiciyi problem alanına dahil eden sanatçı, eleştirel anlatım dilinin zengin bir çeşitlilik kazanmasına katkı sağlamıştır.

SONUÇ

20. yüzyılda yıkım kapsamında ortaya koyulan pratikler, farklı polemik amaçlarla ele alınan ve yaygın bir uygulama alanı bulan çalışmalar olmuştur. Bulgular, sanatta yıkıcı pratiklerin farklı amaçlarla ve uygulama yöntemleriyle gerçekleştirilen müdahaleler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sanatçının spesifik amaçları doğrultusunda hayata geçirilen bu eylemlerin sanatta üç alan üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Yaratıcılığın itici bir güç olarak ele alındığı yaklaşım, ilgili alanlardan ilkinin temsil etmektedir. Bu alanda yapılan üretimler, yıkımın sanatta estetik bir değer ve yeni bir bakış açısı yaratmak amacıyla ele alındığı çalışmalar olmuştur. Sanatın geleneğini, kural değer yargılarını ortadan kaldırarak yeni bir anlayış geliştirmeyi amaçlayan avangard yaklaşım, yıkımın ele alındığı bir diğer alanı oluşturmuştur. Sanatçılar, radikal eylemlerle sanata müdahale ederek, sanat otoritelerini ve bilindik kuralları yok etmeye çalışmıştır. Sanatta yıkıcı eylemlerin ele alındığı son bakış açısı, yıkımın eleştirel işlevini öne çıkaran kuramsal ve eylemsel çalışmalar olmuştur. Sanatçı, hayatın gidişatında maruz kaldığı çıkmazlara, savaşımlara, siyasi otoritelere karşı bir direnç göstermek ve bir çözüm önerisi geliştirmek için tahrip etmeye dayalı eylemlere başvurmuştur. Sanatçının problem alanına karşı gerçekleştirdiği uygulamalar, yeni bir çözüm önerisi ve söylem geliştirme misyonunu karşılamıştır. Araştırma kapsamında ortaya koyulan görüşler, farklı polemik amaçlarla hayata geçirilen bu eylemlerin özünde, yeni bir söylem, anlam ve biçim yaratma amacı taşıdığını ortaya koymuştur. Yeni bir ifade biçimi yaratan, mevcut kavram ve yapıları yeniden

yapılandıran bu uygulamaların salt yok etme amacından uzak oluşu, yıkımın yaratımı destekleyen boyutunu açığa çıkarmıştır.

20. yüzyıl sanatında yıkımı belirli temalar, sanatçı ve eser örnekleri üzerinden analiz ederek yaratıcılığa kaynaklık eden işlevini ortaya koyan özgün araştırma, bu alanda çağdaş sanatın literatürüne katkı sağlamıştır. Araştırmanın kapsamı, 20. yüzyılda yıkıcı pratiklere yeni bir anlam, söylem ve biçim yaratmak üzere başvuran seçili çağdaş sanatçılar, fiziksel tahribatı içeren uygulamalar ve yıkıma kaynaklık eden görüşler ile sınırlandırılmıştır. Yıkımın yaratıcılıkla ilişkisinin belirli bir zaman, kavram ve uygulamalar ile sınırlandırılarak ele alınması, yıkım hakkında yapılacak yeni çalışmalar için araştırma zemini sunmaktadır. 21. yüzyıl sanatında varlığını sürdüren tahrip etmeye dayalı pratiklerin, farklı sanat disiplinleri kapsamında ele alınması, yıkımın çağdaş sanatta yaşadığı çok yönlü dönüşümü ortaya koyması bakımından önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Gelecek araştırmalarda farklı kuramsal ilişkiler, bakış açıları ve sanatçı örnekleri üzerinden sanatta yıkımın ele alınması, kavramın sanatta etkisini güçlendirmesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Antmen, A. (2013). 20. yüzyıl Batı sanatında akımlar (5. Baskı). Sel Yayıncılık.
- Artun, A. (2015). Sanat manifestoları avangard sanat ve direniş (4. Baskı). İletişim Yayınları.
- Artun, A. (2018). Çağdaş sanatın örgütlenmesi estetik modernizmin tasfiyesi (4. Baskı). İletişim Yayınları.
- Asyalı Büyükerman, N. F. (2023, Şubat 4). Savaş sonrası sanatta ateş kullanımının biçime etkisi: Alberto Burri, Yves Klein, Arman, Claudio Parmiggiani. [Konferans sunumu]. Balkan 7th International Conference on Social Sciences, Kuzey Makedonya, Üsküp.
- Avcı, S. ve Uslu, M. (2019). Ai Weiwei'nin muhalif sanatı. Akdeniz Sanat Dergisi, 13(23), 19-29.
- Bastaban, Ü, & Kayserili, M. E. (2020). The theme of violence in art after the Second World War. Ö. Yağmur, (Ed.), Contemporary Art Studies (1. Baskı, s. 343-369). Detay Yayıncılık
- Bozoğlu, B. ve Fidan, M. (2019). Mekanize sanatçı: Bir Birinci Dünya Savaşı gazisi olarak dadacı. Sanat-Tasarım Dergisi, (10), 7-15. <https://doi.org/10.35333/Sanat.2019.83>
- Brener, A. ve Schurz, B. (2024). Yıkım sanatı (1. Baskı). (K. Özdil, Çev.). Hayalci Hücre Yayın. (Orijinal çalışma 2005'te yayımlandı)
- Bürger, P. (2019). Avangard Kuramı (2. Baskı). (E. Özbek ve Ş. Öztürk, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 2017'de yayımlandı)
- Fisher, J. (1974). Destruction as a mode of creation. The Journal of Aesthetic Education. 8(2), 57-64. <https://doi.org/10.2307/3332132>
- Fisher, E. (2017). Gustav Metzger: iconoclasm and interdisciplinarity. Interdisciplinary Science Reviews, 42(1-2), s. 4-29. <https://doi.org/10.1080/03080188.2017.1297165>
- Frank, W. (2009). Instructions for destruction: Yoko Ono's performance art. Intersections, 10(1), 571-607.
- Harrison, C. ve Wood, P. (2016). Sanat ve kuram 1900-2000 değişen fikirler antolojisi (2. Baskı). (S. Gürses, Çev.). Küre Yayınları. (Orijinal çalışma 2003'te yayımlandı)
- İlhan, S. (2019). Çağdaş sanatta yıkım. Sanat Yazıları, 2019(41), 499-514.
- İlhan, S. (2020). Sanatsal bir eylem biçimi olarak yıkım ve yeniden yapılandırma [Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Kee, J. (2003). Situating a singular kind of 'action': Early Gutai painting, 1954-1957. *Oxford Art Journal*, 26(2), 123-140.

May, R. (2018). Yaratma cesareti (4. Baskı). (A. Oysal, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1975'te yayımlandı)

Stiles, K. (2005). The story of the destruction in Art Symposium and the "DIAS affect". S. Breitwieser, (Ed.), *Gustav Metzger: geschichte geschichte* (1st ed., pp. 41-65.). Generali Foundation and Hatje Cantz.

Thompson, J. (2014). Modern resim nasıl okunur modern ustaları anlamak (1. Baskı). (F. C. Çulcu, Çev.). Hayalperest Yayınevi. (Orijinal çalışma 2006'da yayımlandı)

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1. Rauschenberg, R. (1953). Silinmiş De Kooning Deseni [Silinmiş Desen]. San Francisco Museum of Modern Art, San Francisco, Amerika Birleşik Devletleri. <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-robert-rauschenberg-erased-de-kooning>

Görsel 2. Shiraga, K. (1955). Lütfen İçeri Girin (Please Come In) [Performans ve Enstalasyon]. Ashiya Parkı, Ashiya, Japonya. https://belkin.ubc.ca/_archived/lastcall/past/pages2/page5.html

Görsel 3. Shimamoto, S. (1956). Sanatçı "2. Gutai Sergisi"nde Cam Şişelere Doldurduğu Boyaları Tuvale Fırlatarak Bir Resim Yapıyor [Performans]. Museum of Osaka University, Toyonaka, Japonya. <https://cardigallery.com/magazine/painting-in-action/>

Görsel 4. Fontana, L. (1959). Uzamsal Kavram / Bekleyiş [Kavramsal Sanat]. Stedelijk Museum, Amsterdam, Hollanda. https://i0.wp.com/www.lost-painters.nl/wp-content/uploads/Lucio-Fontana-Concetto-Spaziale-Verf-op-doeck_2.jpg

Görsel 5. Duchamp, M. (1919-1920). Mutsuz Hazır-Nesne [Enstalasyon]. Philadelphia Sanat Müzesi, Philadelphia, Amerika Birleşik Devletleri. <https://pecunningham.tumblr.com/post/35105696198/all-that-exists-or-remains-of-duchamps-stay-in>

Görsel 6. Tinguely, T. (1960). New York'a Saygı [Kinetik Heykel]. Museum of Modern Art, New York, Amerika Birleşik Devletleri. <https://www.experimentsinartandtechnology.org/homage-to-ny>

Görsel 7. Baldessari, J. (1970). Kremasyon Projesi [Kavramsal Sanat Performansı]. Moderna Museet, Stockholm, İsveç. <https://www.modernamuseet.se/stockholm/en/exhibitions/john-baldessari/introduction-john-baldessari/>

Görsel 8. Metzger, M. (1961). South Bank Gösterimi [Kavramsal Sanat Performansı]. Museo de Arte Contemporáneo de Castilla y León, Leon, İspanya. https://artmap.com/musac/exhibition/act-or-perish-gustav-metzger-a-retrospective-2016?print=do#i_b8zld

Görsel 9. Klein, Y. (1961). İsimli Ateş Resmi [Yanmış karton, panel üzerine]. Özel Koleksiyon. https://www.yvesklein.com/en/archives/index?sb=_created&sd=desc&s%5b%5d=10#/en/archives/view/artwork/16694/untitled-fire-painting

Görsel 10. Saint Phalle, N. de. (1964). Baskı MAT 64'ten İsimli [Resim]. Walker Art Center, Minneapolis, Amerika Birleşik Devletleri. <https://walkerart.org/collections/artworks/untitled-from-edition-mat-64>

Görsel 11. Ono, Y. (1964). Parça Kes [Performans]. Gallery 306, New York, Amerika. <https://www.guggenheim-bilbao.eus/en/exhibition/pieza-corte-cut-piece-1964>

Görsel 12. Ai, W. (1995). Bir Han Hanedanı Vazosunu Düşürmek [Kavramsal Sanat Performansı]. Mori Art Museum, Tokyo, Japonya. <https://smarthistory.org/ai-weiwei-dropping-a-han-dynasty-urn/>

İNTERNET KAYNAKLARI

Cain, A. (2017, July 14). Why Robert Rauschenberg erased a De Kooning? Artsy. <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-robert-rauschenberg-erased-de-kooning>

Cardi Gallery. (n.d.). Painting in action: Shozo Shimamoto. Cardi Gallery. <https://cardigallery.com/magazine/painting-in-action/>

Christie's (2016, January 26). Rip it, burn it, tear it, cut it-the art of destruction. Christie's. <https://www.christies.com/en/stories/the-art-of-destruction-in-the-1950s-4aba9927d6a045c5bc23041202b73a0f>

Kuspit, D. (2017, October). Creative destruction once more: Donald Kuspit on Graham Wilson's paintings. White Hot Magazine. <https://whitehotmagazine.com/articles/on-graham-wilson-s-paintings/3802>

Pardo, P. & Dean, R. (2012, July 30). The making of John Baldessari's Cremation Project: author article by Patrick Pardo and Robert Dean. Yale University Press London Blog. <https://yalebooksblog.co.uk/2012/07/30/the-making-of-john-baldessar-s-cremation-project-author-article-by-patrick-pardo-and-robert-dean/>

Ravenel. (2019, June 1). Shozo Shimamoto, Silk Road 31. Ravenel, <https://ravenel.com/en/cata/lotsIn/e4a4877a-2bd8-4a0e-82f1-5c87fc669db4>